

Розділ І. Життя людей за первісних часів

Урок 3. Предки людини – хто вони?

Мета уроку: - ознайомити учнів з виникненням людини, дати наукові та релігійні теорії походження людини, показати відмінність людини від тварини, найважливіші зміни на шляху до сучасної людини;

- аналізувати історичний зміст, робити нескладні висновки та узагальнення, користуватися історичною картою, показувати на ній історичні місця;

- виховувати повагу до праці, трудової діяльності людини.

Тип уроку: комбінований.

Устаткування: Навчальний підручник з історії стародавнього світу §1; Дидактичні матеріали з історії стародавнього світу №5, 6, 8, 10 стор. 7, 8. ; карта "Знахідки решток найдавніших людей та їхніх предків"; контурні карти; Історія стародавнього світу у художньо-історичних образах; Г. І. Годер Завдання і задачі з історії стародавнього світу, №10, стор. 15.

На початку уроку проводиться перевірка домашнього завдання. Дошки викликають трьох учнів, які розв'язують історичні задачі. Клас залучається до роботи з задачами. Один учень відповідає біля дошки з доповіддю "Історія календарю". Проводиться фронтальна перевірка за питаннями: Яку назву має сучасна ера? Від якої події ми ведемо сучасне літочислення, тобто нумерацію років? Які події ми називаємо подіями нашої ери, а які подіями до нашої ери? Чим раніше до нашої ери відбулася подія,

тим більша кількість років до н. е. Чим пізніше подія, тим меншим є число років до н. е. Так чи ні?

Після відповідей учнів вчитель переходить до вивчення нового матеріалу.

План вивчення нового матеріалу:

1. Поява предків людини.
2. Їхнє життя та зникнення.
3. Найважливіші зміни на шляху до сучасної людини.

1 Вчитель розповідає, що «з давніх-давен побутує думка, що людина є божественним творінням. Чому виникла ця віра, -- невідомо. Про вірування стародавніх народів довідаєтесь у наступних параграфах підручника. Зауважимо, що згідно зі священною книгою християн – Біблією – Бог створив світ, в якому ми живемо, за шість днів (періодів). На шостий день творення світу Бог вирішив створити людину за Своїм образом та подобою».

Задається питання: пригадайте з книжок, телепередач, що вам відомо про виникнення людини? Після відповідей учнів вчитель розповідає про появу предків людини, для підвищення емоційного ефекту від викладання матеріалу можна використовувати оповідання "Наші далекі предки" з книги "Історія стародавнього світу у художньо-історичних образах". Вчитель пропонує подивитися на малюнок "Австралопітеки" і порівняти зовнішній вигляд австралопітека з зовнішнім виглядом мавпи та сучасно людини. З тим, щоб перевірити свої відповіді, читаємо текст підручника і з'ясовуємо, що ще

не було згадано стосовно відмінностей між людиною і австралопітеком. За допомогою карти учні визначають де з'явилися австралопітеки, і заповнюють контурні карти.

Наголошуємо на тому, що від австралопітека виникнув рід "людина". Першим видом даного роду була "людина уміла". Цей вид існував 2 мільйони років тому. "Людина уміла" жила в Африці та Південно-Східній Азії.

2. Під час розповіді про життя й заняття австралопітека "та людини умілої" використовуємо ілюстрації "Життя та заняття найдавніших людей". Учні розглядають ці малюнки і характеризують життя найдавніших людей. Вчитель задає допоміжні питання: Як найдавніші люди добували собі їжу? Які знаряддя праці вони використовували?

Розповідаючи про знаряддя праці давніх людей, користуємося ілюстрацією. Привчаємо п'ятикласників читати підтекстовки до ілюстрацій і пропонуємо їм самостійно знайти на малюнку і прочитати назви зображених знарядь праці. Пропонуємо знайти у тексті підручника і прочитати, які знаряддя праці були першими у найдавнішій людини.

Задається питання: які заняття найдавніших людей ви можете назвати? Після спроб учнів дати відповідь на це запитання, у підручнику відшукується відповідь та читається уголос.

Близько 2 мільйонів років тому найдавніші люди почали збиратися групами на стоянках. Як на вашу думку, чому це сталося?

З відповідей учнів робимо висновки, що найдавніші люди могли вижити тільки у колективі, за умов спільного добування їжі та підтримки один одного.

Уявлення та поняття про найдавніший колектив людей—людське стадо формується на основі роботи з текстом підручника і допомоги малюнку "Синантроп". Чому найдавніші групи (спільноти) людей вчені називали первісним стадом? Учні відповідають, що такі колективи були схожі на стада тварин, оскільки й самі люди були схожі на тварин. Як ви гадаєте, зі скількох чоловік могло складатися стадо? Робиться висновок, що колектив має бути невеликим, близько 20—30 чоловік, для того, щоб прокормити самих себе.

3. Від "людини умілої" виникла "людина прямоходяча", це відбулося 1, 6 мільйонів років тому. Місцями проживання були Африка, Європа, Азія. Людину прямоходячу, що мешкала у Східній Азії називали синантропом, ту, що мешкала у Південно-Східній Азії—пітекантропом. У порівнянні зі своїми попередниками "людина прямоходяча" просунулася далеко вперед. Учні пропонується знайти у підручнику відомості про зміни, які сталися з "людиною прямоходячою". Йдеться про винайдення вогню, його використання і значення вжитті людей, будівництво житла і використання печер, активне полювання, удосконалення знарядь праці.

Вчитель організує роботу з малюнками. Розгляньте ці малюнки та розкажіть про значення вогню у житті найдавніших людей. Підготуйте

доповідь за малюнком "Заняття мисливців". Уважно роздивіться малюнок та складіть оповідання про те, як, імовірно за все, людина почала говорити.

Після доповідей учнів з метою закріплення матеріалу пропонується вибрати правильний варіант відповіді:

1. Австралопітеки (мавполюди) з'явилися:

- а) 7 млн. років тому;
- б) 5 млн. років тому;
- в) 4 млн. років тому;
- г) 2 млн. років тому.

2. Австралопітеки (мавполюди) з'явилися в:

- а) Азії;
- б) Європі;
- в) Африці.

3. Першим видом нашого роду була:

- а) "людина прямоходяча";
- б) "людина розумна";
- в) "людина уміла".

4. Першим знаряддям праці було:

- а) гостроконечник;
- б) ніж;
- в) грубе рубило;
- г) кістяна голка.

5. Першими заняттями найдавніших людей були:

- а) збиральництво;   в) полювання;
б) рільництво;   г) скотарство.

6. Найдавніші люди почали збиратися групами на стоянки:

- а) 4 млн. років тому;
б) 3 млн. років тому;
в) 2 млн. років тому.

7. Перше об'єднання людей вчені назвали:

- а) первісне стадо;
б) родова община.

8. Первісне стадо складалося з:

- а) 20—30 чоловік;   в) 40—50 чоловік;
б) 30—40 чоловік;   г) 50—60 чоловік.

Для закріплення матеріалу можна використовувати запитання та завдання Дидактичних матеріалів, 6 клас (Мороз П.).

Домашнє завдання. Відповісти на запитання та виконати завдання до уроку 3.

Домашнє завдання. Підготуйте доповідь: 1. Життя і заняття предків людини. 2. Подумайте і дайте відповідь: Що дозволило людині вижити навіть у холодних північних районах?

Дидактичні матеріали з історії стародавнього світу, завдання №5, 6, 8,
10 стор. 7, 8. Г. І. Годер Завдання і задачі з історії стародавнього світу № 10,
стор. 15.

Уявіть, що на місці стародавнього поселення у стародавній смітниковій ямі археологи знайшли кістки тварин. Вчені встановили, що більшість кісток належить диким тваринам—оленям, кабанам, бізонам. Зовсім мало кісток домашніх тварин—свиней, кіз.

Які висновки про заняття найдавніших людей, які мешкали у даному поселенні, ви можете зробити? Який спосіб добування їжі, судячи за знахідками, був головним?

Урок 4. Предки людини – хто вони?

Ціль уроку: - показати, що зміна клімату мала вплив на життя людей, змусили їх пристосуватися до нових умов;

- навчити аналізувати історичний зміст, робити нескладні висновки та узагальнення;

- виховувати в учнів стійкий інтерес до історії.

Тип уроку: комбінований.

Устаткування: Навчальний підручник з історії стародавнього світу §2; Дидактичні матеріали з історії стародавнього світу №6, 10 стор. 7; карта півкуль.

Урок починається з опитування. До дошки викликаються учні для індивідуальних відповідей на запитання домашнього завдання. Після цього проводиться фронтальна бесіда за питаннями:

Чим людина відрізняється від тварин. Яку відмінність ви вважаєте найголовнішою?

Чому найдавніші люди не могли жити поодиноко? Як називаються колективи найдавніших людей?

Назвіть перше заняття найдавнішої людини?

Назвіть перше знаряддя праці найдавніших людей.

Новий матеріал вивчається за планом:

1. Зміни природного середовища.
2. Неандерталець.
3. Повсякденне життя та заняття.

1. Розповідаємо про зміни природного середовища. Приблизно від 2 мільйонів до 10 тисяч років тому тривала льодовикова епоха.

На зміну періодам похолодання приходили періоди потепління. За часів обледеніння льодовикові покрови займали значну частину Північно-Західної Євразії та Північної Америки.

Пропонуємо учням знайти на карті дані райони.

У процесі ознайомлення учнів з зі зміною клімату важливо довести до їхньої свідомості й закріпити у пам'яті наступні головні ознаки: зміни клімату впливали на життя людини, змушували її пристосовуватися до нових умов.

Ставимо запитання: удосконалювалися знаряддя праці, але протягом мільйонів років незмінним залишався матеріал, з якого їх виготовляли—камінь. Пригадайте як археологи назвали період історії людства, коли знаряддя праці виготовляли з каменю?

2. Пропонуємо учням на основі розповіді вчителя і читання пункту 2 відповісти на запитання: в чому полягає схожість неандертальця і "людини прямоходячої"? У чому їхні відмінності? Якою є середня тривалість життя неандертальця?

Пояснюємо, що структура мозку неандертальця залишалася примітивною. Втім поведінка характеризувалася швидкою збудливістю, що часто ставало причиною зіткнень у стаді. Неандерталець був невисокий на зріст, мускулистий та кремезний. Він добре пристосувався до життя в умовах холоду.

3. Матеріал цікавий і нескладний для запам'ятовування, тому вчитель організує роботу партнерів (сусідів по парті). Учні читають пункт 3 та розповідають його зміст один одному, після чого вони готують по два питання та відповідають на них, роботу оцінюють.

Інший варіант вивчення пункту 3. Розповідаємо про повсякденне життя та заняття неандертальця або читаємо пункт 3 і проводимо бесіду за його змістом: пригадайте, які знаряддя праці були в "людини прямоходячої", а які з'явилися в неандертальця? Як неандерталець добував собі їжу? Які заняття були основними? Що слугувало йому житлом? Чи вмів неандерталець розпалювати вогнище?

Пропонуємо учням розглянути малюнок "Неандертальці". Що можна розповісти про їхнє життя та заняття на основі цього малюнку?

На малюнку показано як виготовляли кам'яні знаряддя праці, складіть оповідання.

На малюнку зображено знаряддя праці неандертальця, назвіть їх та скажіть для чого вони були призначені?

Домашнє завдання: запитання та завдання до уроку 4, Дидактичні матеріали з історії стародавнього світу №6, 10 стор. 7. Уявіть, що ви зустріли первісних людей. Складіть оповідання про життя первісних людей використовуючи опорні слова: загострений камінь, ручне рубило, палиця-копачка, важка палиця, полювання, збиральництво, людське стадо.

№ 10, стор. 7. Близько 100 тис. років тому, коли первісна людина розселилася на території Європи, на Землі розпочалася епоха Четвертого похолодання. Зими стали довгими та морозними. З півночі насувався льодовик. Тропічні ліси зникли. Звірі, які звикли до мешкання у теплі, вимерли або переселилися на південь. Але люди вистояли перед наступом льодовика.

Подумайте, що було необхідно стародавнім людям, аби вижити у холодні зими? Як змінилося життя первісних людей із зміною природних умов?

Кросворд 1.

Основне знаряддя праці правильної форми зветься ручне рубило. Допишіть, які ще знаряддя праці використовували неандертальці.

		с	к	р	е	б	а	ч	к	а
г	а	р	п	у	н					
				б						
			ш	и	л	о				
		г	о	л	к	а				
п	р	о	к	о	л	к	а			

				р						
				у						
				б						
				и						
				л						
				о						

Урок 5. Життя та заняття первісних людей

Мета уроку: - ознайомити з появою людини сучасного типу, її життям та заняттями, виникненням нових форм людського суспільства—родових общин, племен, дати характеристику народних зборів; охарактеризувати форми господарювання первісної людини (привласнювальні та відтворювальні форми господарства);

- навчити стежити за розвитком в історії шляхом виявлення змін в історичному явищі, зіставляти різноманітні ступені розвитку явищ, виявляти нові явища й ознаки;

- формування толерантного ставлення до інших культур та традицій.

Тип уроку: комбінований.

Устаткування: Навчальний підручник з історії стародавнього світу; Дидактичні матеріали з історії стародавнього світу №9, 10, 12 стор. 7, 8. ; карта півкуль, контурні карти; Історія стародавнього світу у художньо-історичних образах; Г. І. Годер Завдання і задачі з історії стародавнього світу, №7, 8 стор. 13.

Урок починається з опитування. Задаються запитання: 1) Чому багато тварин, які призвичаїлися до тепла, загинуло у льодовиковий період, а люди вижили за суворих умов похолодання? 2) У чому полягає відмінність неандертальців від сучасних людей? 3) Яку роль відіграв вогонь у житті людини? 4) Що було свідченням значного розвитку "людини розумної" порівняно з її попередниками? Після фронтальної перевірки домашнього завдання переходимо до вивчення нового матеріалу.

План вивчення нового матеріалу:

1. Людина розумна, її зовнішній вигляд і розселення;
2. Життя та заняття перших людей;
3. Виникнення нових форм людського суспільства. Родова община.
4. Управління родом і племенем.

1. Вчитель розповідає про появу людини сучасного типу, її зовнішній вигляд та розселення, пояснює походження назви кроманьйонець, називає дату появи кроманьйонця і просить учнів запам'ятати її. 40 тисяч років тому з'явилася цілком сучасна людина. Вчені називали її кроманьйонець, вперше її залишки було знайдено в печері Кро - Маньйон у Франції.

На контурній карті учні відмічають місця розселення кроманьйонців.

Організуємо роботу з малюнком. Чим кроманьйонець відрізнявся від неандертальця? Кроманьйонці у порівнянні з неандертальцями були вищі на зріст, мали не таку грубу будову тіла, їхні кістки були значно тоншими, щелепа та ніс—меншими. Череп мав більш округлу форму та був вище, об'єм мозку складав 1400 куб. см, як і в багатьох з нас. Лицева частина не виступала вперед. Підборідний виступ був добре розвинений. У чому схожість кроманьйонця з сучасною людиною? Зовнішній вигляд кроманьйонця здебільшого співпадав з сучасною людиною, лише окремі особливості будови черепа нагадували неандертальця.

2. Даний матеріал нескладний, тому учні можуть прочитати його самостійно. Організуємо роботу партнерів (сусідів по парті). Учні по черзі розповідають один одному прочитаний матеріал і оцінюють роботу один одного.

Які знаряддя праці були у найдавніших людей? Аби ознайомити учнів з новими знаряддями праці використовуємо ілюстрації. Розгляньте малюнок та розкажіть про нові методи обробки каменю. За допомогою малюнку

опишіть наконечник давнього гарпуна. Прочитайте підпис до малюнків та дайте відповіді на запитання: з якої відстані кроманьйонець міг вразити здобич за допомогою списа та списометалки. Пригадай, скільки вдарів витрачав на виготовлення знарядь праці неандерталець?

3. Родова община. Це матеріал є надзвичайно важливим, тому у процесі його викладання необхідно довести до свідомості учнів та закріпити у пам'яті такі головні ознаки: сталий склад роду, закріплений родинними стосунками; спільна праця, участь усіх у праці; спільне майно і спільне користування здобиччю; розподіл праці між чоловіками та жінками.

Перш ніж як перейти до викладання матеріалу про нові форми людського суспільства задається запитання: пригадайте, яку назву мали перші об'єднання людей. Послухайте пояснення вчителя та дайте відповідь на запитання, що називається родовою общиною?

Кроманьйонці жили не первісними стадами, а родовими общинами. Усі члени общини були пов'язані родинним відносинами. У родовій общині існувала суспільна праця та общинна власність на майно, запаси їжі та сировини. Усі члени общини були рівними між собою та мали рівні права.

У кожній общині нараховувалося до декількох десятків родичів. Члени общини жили або у великій печері або в селищі, яке складалося з кількох хиж. У ті часи родина не могла існувати окремо. Загінне полювання, доставка здобичі, будівництво житла—все це вимагало колективних зусиль всієї родової общини.

Для того, щоб перевірити як засвоєно поняття родова община, викликається для відповіді учень. Після цього учням пропонується самостійно знайти у тексті опис родової общини. Аби перевірити чи вірно учні зрозуміли цей матеріал, запитуємо, чим родова община відрізняється від людського стада.

4. Розглянемо малюнок «Родова община первісних мисливців», чим займаються люди, зображені на малюнку. Хто керує справами у родовій общині? Вчитель розповідає про управління в родовій общині та про створення племен. Знайдіть у тексті, який орган влади був найвищим у родовій общині. Найвищим органом влади були народні збори усіх дорослих людей, чоловіків та жінок з рівними правами голосу, котрі сумісно вирішували усі питання господарства.

Яку роль відігравали вожді роду, які питання вони вирішували? Вождь керував справами та улагоджував суперечки, слідкував за дотриманням правил поведінки сородичами. Що входило в обов'язки ради старійшин? Рада старійшин розглядала питання війни та миру, взаємовідносин між родами та племенами, брала участь у підготовці загальноплемінних свят.

Пропонуємо учням прочитати виділене жирним шрифтом визначення поняття первісність та запам'ятати його. Порядок життя, за якого люди об'єднувалися у стадо або родову общину називався первісністю. Людей, що жили у період первісності називають первісними людьми. Наступний ступінь у розвитку людського суспільства історики назвали – цивілізацією. У первісному суспільстві люди не перетворювали довкілля, а пристосовувалися

до нього. То був час збирачів та мисливців. Потім на зміну привласнюю чому господарству збирачів та мисливців прийшло відтворююче господарство хліборобів і тваринників. Відтоді починається розвиток цивілізацій.

Для закріплення матеріалу необхідно обрати правильний варіант відповіді:

1. Вчені назвали цілком сучасну людину:

- а) австралопітек;
- б) неандерталець;
- в) кроманьйонець.

2. Сучасна людина з'явилась в:

- а) Африці;
- б) Азії;
- в) Європі.

3. Цілком сучасна "людина розумна" з'явилась:

- а) 300 тис. років тому
- б) 40 тис. років тому;
- в) 20 тис. років тому.

4. Тривалість життя кроманьйонців була невисокою, один з десяти доживав до:

- а) 30 років;
- б) 40 років;
- в) 50 років.

5. У родовій общині існувала сумісна праця та общинна власність на майно, запаси їжі та сировини:

а) так;

б) ні.

6. Найвищим органом влади у родовій общині були народні збори:

а) усіх дорослих людей;

б) тільки чоловіків;

в) тільки жінок.

7. Об'єднання людей, пов'язаних родинними стосунками, спільною мовою та територією, це:

а) родова община;

б) плем'я.

8. Племенем керувала рада старійшин, яка складалася з:

а) вождів родів;

б) воєначальників;

в) вождів родів та воєначальників.

9. Порядок життя, за якого люди об'єднувалися у стадо або родову общину мав назву:

а) цивілізацією;

б) первісністю.

Домашнє завдання: відповісти на запитання: 4, 8, 9; виконати завдання 9, 10, 12 стор. 7, 8. Дидактичні матеріали з історії стародавнього світу, Г. І. Годер Задачі та завдання з історії стародавнього світу.

№ 7. За всіх часів батьки та діди, матері та бабусі передавали свій життєвий досвід наступному поколінню, вчили дітей та онуків. Втім, десятки тисяч років тому безпосередня передача життєвого досвіду від старих молодим відігравала значно більшу роль у пізнанні навколишнього світу, ніж за наших часів. Подумайте чому.

№ 8. Вчені іноді називають старійшин родових общин "первісними бібліотеками". Подумайте, чому їх так називають.

Урок 6 Значущі зміни у житті людей. Виникнення рільництва та скотарства.

Мета уроку: - ознайомити учнів з виникненням перших видів рільництва та скотарства, початком обробки металів, вказати на зміни, до яких це привело, дати уявлення про виникнення ремесел та первісних міст;

- навчити встановлювати послідовність причинно-наслідкових зв'язків від початкової причини до остаточного наслідку;

- Виховувати повагу до праці, трудової діяльності людини.

Тип уроку: комбінований.

Устаткування: Навчальний підручник з історії стародавнього світу §4; Дидактичні матеріали з історії стародавнього світу №2, 3, 4, 5 стор. 10; карта "Перші землероби та скотарі", контурні карти.

На початку уроку замість перевірки домашнього завдання проводиться гра "Що, де, коли". Клас ділиться на три команди по рядках. Гравці команд по черзі задають запитання суперникам. Учні самі називають того, хто має відповідати на запитання. Під час відповіді підручники мають бути закритими. Якщо гравець відповів невірно, то право задавати запитання переходить до цієї команди, якщо ж гравець відповів невірно або не відповів взагалі, то команда отримує штрафні очки і не отримує права задавати чергове запитання. По закінченню гри підраховується кількість очок, визначається команда - переможниця, найактивніші гравці, робота котрих оцінюється.

Після проведення гри переходять до вивчення нового матеріалу.

План вивчення нового матеріалу:

1. Перші види рільництва та скотарства.
2. Початок обробки металів.
3. Виникнення ремесел. Ранні міста.

1. Спробуйте уявити, як виникли рільництво та скотарство. Якщо завдання виявиться надто складним, вчитель сам розповідає про виникнення рільництва та скотарства. Спочатку людина збирала зерна дикорослих злаків, потім почала сіяти зерна тих рослин, котрих було легко обробляти. Жінки розтирали зерна на зернотерках, та частина зерен, що просипалася, наступного року проростала, так було зроблено відкриття, що зерна можна

пророщувати і постійно отримувати врожай. З якого давнього заняття виникає рільництво? У чому його переваги порівняно з збиральництвом?

Винахід лука та стріл мав величезне значення для мисливців. Він забезпечував більш високу точність прицілювання та більшу дальність стрільби, вимагав докладання менше мускульної сили. Завдяки луку та стрілам мисливці стали вести більш осіле життя. Осіле життя сприяло прирученню тварин. Вбиваючи дорослих тварин, люди залишали на вигодовування молодняк. Першою прирученою твариною був собака. Поступово деякі мисливці перетворилися на пастухів, які розводили овець, свиней, кіз, крупну рогату худобу. Частину врожаю рільники виділяли на годування тварин. Так поступово виникло скотарство. З якого давнього заняття виникає скотарство? У чому його переваги порівняно з полюванням?

Організується робота з малюнками. Розгляньте малюнок "Родове селище стародавніх рільників та скотарів" та підготуйте оповідання.

Розгляньте малюнок "Знаряддя праці" та розкажіть для чого кожне з них використовувалося.

Після цього пропонується робота з картою "Перші рільники та скотарі". На контурній карті відмічають місця, де рільництво вперше набуло свого поширення: Єгипет, Південно-Східну Азію та узбережжя Перської затоки. Тут вирощували пшеницю, ячмінь, горох, сочевицю. Трохи пізніше у Китаї почали оброблювати просо, рис, сою, а в Америці—кукурудзу, квасоллю, гарбуз, бавовну.

Порівняйте малюнки 2 та 3, у чому їхні основні відмінності? Учні порівнюють поселення збирачів й мисливців з поселеннями рільників та скотарів, з'ясовують відмінності.

Учні знайомляться з висновком до пункту 1, який виділений жирним шрифтом, вчитель пропонує запам'ятати, о на зміну господарства привласнення, яке було в збирачів та мисливців, прийшло відтворююче господарство рільників та скотарів. То був новий ступінь розвитку людського суспільства, наступний після первісності. Пригадайте, як він називався.

2. Вчитель розповідає про початок обробки металів, розглядається малюнок 6 "Бронзове литво": а) роздування вогню на деревинному вугіллі; б) виймання тиглю із розплавленою бронзою з вогнища; в) розливання розплавленої бронзи у форму для виготовлення великих бронзових дверей.

Учні знаходять у тексті висновок про значення розвитку залізних знарядь праці. Розвиток залізних знарядь обумовлював важливі зміни у господарстві. З'явилися залізні сокири, мотики, серпи, ножі, мечі, наконечники списів та стріл. Найважливішим винаходом був плуг, у який людина спочатку впрягалася сама, а потім стала використовувати биків як тягову силу. Завдяки появі плуга обробка землі поліпшилася, зросла врожайність. Обробка металів та винахід плуга зробили працю людини більш продуктивною, дали змогу окремій родині працювати самостійно.

Пригадайте, як археологи називають добу розповсюдження заліза та залізних знарядь?

3. Учням пропонують знайти у тексті та прочитати визначення ремесла.

Ремесло—робота, що вимагає спеціальних навичок по виготовленню певних виробів ручним, кустарним способом.

Вчитель розповідає про розвиток ремесла та про відокремлення ремесла від рільництва, про розвиток обміну.

Розгляньте малюнок та підготуйте оповідання про розвиток обміну.

Вчитель робить висновок про те, що 5 тисяч років тому відбулося перетворення деяких поселень на перші у світі крупні міста. На контурній карті відмічаються перші міста у Месопотамії на території сучасного Ірану, в долині Нілу в Єгипті, в долині Інду у Пакистані, на березі Хуанхе в Китаї.

Задається запитання, подумайте, чим місто відрізняється від села?

Підкреслюється, що міста—центри ремісництва та торгівлі.

Для закріплення матеріалу пропонується обрати вірну відповідь:

1. Вперше ремісництво розповсюдилося в:

- а) Єгипті;
- б) Південно=Східній Азії;
- в) на узбережжі Перської затоки.

2. Господарство хліборобів та скотарів—це:

- а) відтворююче господарство;
- б) привласнююче господарство.

3. Початком металургії вважається той час, коли ковалі почали добувати мідь з руди за допомогою плавки та розливати у кам'яні форми. Це сталося:

- а) 9600 років тому;
- б) 7600 років тому;
- в) 6600 років тому.

4. Перетворення перших поселень на перші в світі крупні міста відбулося:

- а) 7 тисяч років тому;
- б) 5 тисяч років тому;
- в) 3 тисячі років тому.

5. Міста—це центри:

- а) ремісництва;
- б) торгівлі;
- в) ремісництва й торгівлі.

6. Цивілізація починається з:

- а) переходу до відтворюючого господарства рільників та скотарів;
- б) виникнення "людини розумної";
- в) привласнюючого господарства збирачів та мисливців.

Другий варіант закріплення вивченого матеріалу—робота з дидактичними матеріалами з історії стародавнього світу, учні виконують завдання № 2, 3, 5 стор. 9, 10.

Домашнє завдання: запитання та завдання до § 4 № 1—4, Дидактичні матеріали з історії стародавнього світу №4 стор. 10.

Близько 6 тис. років тому люди помітили, що деяке каміння не розколюється від удару. Але коли воно потрапляє у вогонь, то пом'якшує і, по мірі того, як застигає, набуває нової форми.

Чи здогадалися ви, що то за каміння? Що ви знаєте про даний винахід первісних людей? Яку головну перевагу мали нові знаряддя праці?

Урок 7.Значущі зміни у житті людей. Розпад родових общин.

Мета уроку: - сформувати знання про розпад родових общин, появу суспільної общини, виникнення нерівності між людьми;

- розвивати вміння працювати з текстом підручника, його ілюстраціями;

- викликати в учнів глибокий інтерес до минулого.

Тип уроку: комбінований.

Устаткування: Навчальний підручник з історії стародавнього світу §5; Дидактичні матеріали з історії стародавнього світу №13, 14 стор. 11.

На початку уроку проводиться перевірка домашнього завдання. Для відповіді до дошки викликається учень, він розповідає про перші види рільництва та скотарства. Для фронтальної бесіди задаються запитання: які переваги мали рільництво та скотарство порівняно з мисливством та збиральництвом? У чому відмінність відтворюючого господарства від привласнюючого? Яке значення мав той факт, що люди почали обробляти метал? Поясніть значення понять: ремесло, місто? Першим ступенем у розвитку людського суспільства історики називають первісність, наступний—цивілізація. Що послужило переходом до цивілізації?

Після перевірки домашнього завдання вивчається новий матеріал за планом:

1. Розвиток общини за умов нових видів господарського життя;
2. Від родової общини до общини сусідської;
3. Виникнення нерівності між людьми;
4. Перші вогнища цивілізації.

1. Матеріал нескладний, тому може вивчатися шляхом самостійного читання. Або вчитель може організувати роботу партнерів, учні по черзі розповідають один одному текст та оцінюють роботу. На основі прочитаного матеріалу вони задають по два запитання.

2. Пропонуємо учням розглянути малюнок та визначити, які зміни відбулися у родовій общині. Наявність двох зіставляваних схем допомагає

учням порівнювати їх за такими ознаками: спільне поле - окремі ділянки, обробка землі мотикою - обробка плугом, великий будинок - кілька маленьких. В чому ж полягали основні відмінності сусідської общини від родової?

3. Запитання: чому виникає нерівність між людьми? Чому майнова нерівність вела до соціальної (суспільної) нерівності між людьми? В сусідській общині з'явилися заможні та бідні родини. Самими багатими людьми ставали вожді та старійшини, котрі мали особливі права та можливості для цього.

Вони брали собі найкращі землі, найкращу худобу, примушували общинників віддавати частину врожаю або приплоду худоби за те, що керували справами общини та племені. Під час війн їм діставалася більша частина захопленої здобичі, вони збирали данину з покірних племен.

Майнова нерівність вела до соціальної (суспільної) нерівності між людьми. Вожді та старійшини, які збагатіли, відокремлювалися від народу, вважаючи себе знатними людьми. Вони передавали у спадщину своїм дітям не лише багатства, але й свої посади та знатність.

Розповідається про зміну ролі народних зборів, рішення зборів тепер залежало від знаті, народ міг лише висловлювати своє ставлення до знаті криком або стуком зброї.

Відмічається, що виникає експлуатація, пропонується знайти у підручнику визначення поняття експлуатації.

4. З цим пунктом учні ознайомляться за допомогою пояснювального читання. Звертається увага на те з чого починається розвиток цивілізацій—це створення громадського суспільства, держави, винайдення писемності, розвиток культури.

З метою закріплення матеріалу ставиться запитання: чим сусідські общини відрізнялися від родової общини? Порівняйте народні збори у родовій та сусідській общині. Поясніть значення понять: общинна власність, приватна власність, родова знать.

Позначте номерами у належній послідовності такі факти:

- ☐ Період до сусідської общини.
- ☐ Виникнення соціальної нерівності.
- ☐ Виникнення родової общини.
- ☐ Поява приватної власності.
- ☐ Удосконалення знарядь праці.

Домашнє завдання: запитання та завдання до § 5 № 2, 5, 6. Дидактичні матеріали з історії стародавнього світу № 13, 14 стор. 11.

13. Заповніть таблицю "Як змінювалося життя первісних людей":

Періоди життя людей	Знаряддя праці	Заняття	Колективи людей
З найдавніших часів до 14 тис. років тому			
13 тис. років тому—7 тис. років тому			

14. Перевірте, чи знаєте ви слова та їх значення.

1. Археологія...

2. Рід...

3. Родова община...

Урок 8. Релігія та мистецтво первісних людей

Ціль уроку: - розкрити поняття цивілізація і культура, мистецтво, релігійні вірування; показати, що в релігії спотворено відображалась не тільки навколишня природа, але й заняття людей.

- розвивати уміння аналізувати історичний зміст, робити нескладні висновки та узагальнення, порівнювати та оцінювати окремі факти, події;

- виховувати повагу до різноманітних релігійних вірувань, формувати толерантне ставлення до інших культур і традицій.

Тип уроку: комбінований.

Устаткування: Навчальний підручник з історії стародавнього світу; Дидактичні матеріали з історії стародавнього світу №6, 7, 9 стор. 10.

Урок починається з опитування. Чому розпалася родова община? У чому відмінності міжродовою та сусідською общиною? Що в обох общинах залишалося у спільному використанні? Яким чином серед общинників виділилася знать? Чим становище знатних людей відрізнялося від становища простих общинників? Що ви знаєте про перші вогнища цивілізацій? А що ви маєте дізнатися про розвиток давніх цивілізацій?

Після цього вивчається новий матеріал за планом:

1. Поняття: цивілізація і культура.
2. Прикладні знання перших людей.
3. Мистецтво та його розвиток за добу первісності.
4. Поява релігійних вірувань.

1. Учням пропонується прочитати визначення слів: цивілізація і культура та подумати у чому полягає відмінність. Цивілізація (від латинського слова—громадський)—суспільна культура, яка досягає високого ступеню розвитку, а також суспільство, яке є носієм цієї культури.

Культура—сукупність створюваних матеріальних та духовних цінностей. Матеріальні цінності—різноманітні споруди, житлові будинки, знаряддя виробництва.

Духовні цінності—ці різноманітні види мистецтва: живопис, скульптура, архітектура, література, музика, театр.

2. Даний матеріал учні вивчають самостійно, або вчитель проводить роботу партнерів (сусідів за партою). Учні по черзі розповідають один одному текст та оцінюють роботу. Після цього готують по два запитання, задають їх та відповідають.

3. Вчитель розповідає, що перші сліди мистецтва знайдені у кроманьйонця. Це такі предмети, як кістяний амулет, вицяткувана подряпинами галька. Також шматки червоного окису заліза та розтертий у порошок марганець, який застосовувався для фарбування тіла.

В печерах кроманьйонців знаходять різноманітні зображення тварин, деякі з них виконані дуже майстерно. У печері Альтаміра в Іспанії знайдено символічні знаки та прекрасно виготовлені у реалістичній манері зображення тварин. У печері Леско у Франції знайдено чудово виконані динамічні малюнки коней та турів.

Більшість зображень знаходиться у глибоких печерах, де митці працювали при світлі смолоскипів. Вчені припускають, що мистецтво давньої людини було пов'язано з різноманітними ритуалами. Знайдено малюнки напівлюдей - напівтварин, багато сцен із зображенням здобичі з полювання. Імовірно, виникнення первісного мистецтва пояснюється тим, що людина, коли зображувала тварин та сцени полювання на них, вважала, що забезпечує собі вдачу.

Чудовими прикладами мистецтва кроманьйонців є три знахідки у Франції, це: зображення бізона, який лиже свою спину, вирізане з рога північного оленя; наскальний малюнок коня, оточеного крапками та відбитками долонь рук; тюлені, вигравірувані на жезлі з рога.

Особливу цікавість становлять знахідки у поселенні Молодово-5 на Дністрі, тут було знайдено музичні інструменти у вигляді флейт та сопілок. Це свідчить про те, що кроманьйонець вже міг здобувати мелодію, тобто був знайомий з музикою.

4. Вчитель розповідає про те, що людина дуже рано починає замислюватися про життя та смерть. Перші поховання предків знайдено у кроманьйонців. Вони ховали своїх померлих в ямах у позі людини, що спить.

Поруч вони клали різноманітні речі. З якою метою вони це робили? Вчені відповідають, що на думку давніх людей усі ці речі були потрібні людині у загробному житті.

Імовірно, давні люди вважали, що усередині кожної людини живе двійник—дух. Після смерті дух (душа) виходить з тіла та шукає інше. Він може переселитися в тіло тварини чи звіра. А якщо добре поховати тіло в землі або під міцним камінням, то душа може повернутися. Для цього треба покласти усе необхідне в могилу й іноді ділитися їжею та питвом, приносячи все це на могилу. Або відділяти частину домашньої їжі та залишати для померлого, згадуючи його за столом.

Спостерігаючи за природою первісна людина робить відкриття, але пояснити багато з явищ природи вона не могла, тому по-своєму їх пояснювала. Спостерігаючи за зміною дня та ночі, людина пояснювала це боротьбою двох сильних духів: світлого та темного, доброго та лихого початку. Сили лиха людина намагалася задобрити. Добрим силам поклонялася як постійним захисникам роду. З'явилася віра в духів померлих праотців, що допомагали роду.

Первісна людина все більше відчувала свою залежність від незбагнених природних явищ, котрі вона вважала надприродними силами. Деякі з них, на її думку, були добрими, інші злими. Із розвитком землеробства з'явився культ рослин та сил природи, від яких залежав врожай. Особливе місце відводилося сонцю та землі. Велика кількість духів природи мала вигляд жінки та мали жіночі імена.

Учням пропонується знайти у тексті значення слова релігія, прочитати та запам'ятати його. Релігія—це віра у надприродні сили та істоти (богів, духів) і поклоніння ним.

Для закріплення матеріалу учням пропонується запитання: які природні явища лякали первісну людину? Як люди пояснювали явища, котрі з мали місце безпосередньо у їхньому житті, наприклад сон або сновид. Що являла собою віра у духів та душу? Яким чином заняття людей відбивалися на їхніх релігійних віруваннях? В які надприродні сили вірили первісні люди? До якого часу належить поява релігійних вірувань у первісних людей?

Домашнє завдання: запитання та завдання №1, 4, 5, 6. Дидактичні матеріали з історії стародавнього світу №6, 7, 8, 9 стор. 10.

8. Згадайте, у які надприродні сили вірили первісні люди? До якого часу належить поява релігійних вірувань у первісних людей?

9. Які ви можете згадати народні звичаї, обряди, заклинання? Коли вони виникли?

Варіант Б до уроку 8. Релігія та мистецтво первісних людей

Замість традиційного опитування та вивчення нового матеріалу проводиться урок - турнір.

Вчитель обирає 5 капітанів команд, які самі добирають гравців у свої команди. Учні сідають за парти по командах. Їм пропонують підготуватися до турніру, для цього їм необхідно прочитати параграф та протягом 15

хвилин підготувати запитання. Після підготовки 1-а команда виходить до дошки, їй ставить запитання 2-а команда. На обдумування дається 1 хвилина, один з учнів за годинником слідує за часом. Якщо учні першої команди вірно відповіли на запитання, то за відповідь отримують один бал, їм ставлять наступне запитання 2-а команда. Якщо відповідь невірна або неповна, то уся команда сідає на місце, а до дошки виходить команда №2. Таким чином по черзі запитання ставлять усі команди.

За 5 хвилин до закінчення уроку гра-турнір завершується, підраховується кількість балів, отриманих кандидатами. Команда, яка посіла перше місце, отримує найвищу оцінку за урок.

Урок 9. Практичне заняття. Перші землероби та скотарі на теренах України

Ціль уроку: - ознайомити з основними стоянками та пам'ятками первісних людей на території України; господарством, побутом і духовним життям носіїв трипільської культури, поступовим ускладненням суспільного життя, показати передумови становлення держави та цивілізації

- розвивати вміння аналізувати історичний зміст, робити нескладні висновки та узагальнення, порівнювати та оцінювати окремі факти, події;

- порівнювати спосіб життя та соціальну організацію первісних суспільств на території Європи та України;

- виховувати повагу до різноманітних народів, формувати толерантне ставлення до інших культур і традицій.

Тип уроку: практичне заняття.

Устаткування: навчальний підручник з історії стародавнього світу, карта «Основні стоянки та пам'ятки первісних людей на території України, контурні карти.

План практичного заняття:

1. Землероби і скотарі на теренах України.
2. Трипільська культура. Господарство, побут і духовне життя носіїв трипільської культури.
3. Чому зникли трипільці?

1. Учитель пропонує учням прочитати, як з'явилися землеробство і скотарство на теренах України, і відповісти на запитання: «Від яких мешканців нові види господарювання перейняли мисливські племена, котрі населяли терени сучасної України?»

Поміркуйте, чому перші селяни часто переїздили? Перевірте власні припущення в кінці параграфа.

2. Схарактеризуйте трипільську культуру, прочитайте матеріал параграфу і дайте відповідь: «Що відомо про господарство трипільців? Як виглядали поселення трипільців?»

Знайдіть на карті, яку територію заселили трипільці і відмітьте на контурній карті.

Докажіть, що життя перших землеробів значною мірою залежало від природних умов.

Учитель організує роботу партнерів, котрі готують по черзі по три запитання і відповідають на них. Роботу друг-друга оцінюють.

3. Учні читають матеріал підручника і складають у зошиті план відповіді на запитання: «Які причини зникнення трипільської культури»?

Учитель пропонує учням навчитися порівнювати спосіб життя та соціальну організацію первісних суспільств на території Європи та України; придумати таблицю і заповнити її.

Домашнє завдання: запитання та завдання до уроку 9.

Урок 10. Узагальнення. Тематичне оцінювання.

Коли буде опрацьовано уся тема, вчитель пропонує перейти до турніру. Команди відповідатимуть на запитання з усієї вивченої теми “Життя людей за первісних часів”. Капітан команди бере картку з запитанням та за хвилину учні команди готують відповідь. Якщо команда не відповіла, то виходить наступна команда, капітан обирає картку.

Картки з запитаннями:

1. Як називається перший період всесвітньої історії?
2. Що означає слово “первісність”?
3. Поясніть значення слова “цивілізація”.
4. Назвіть історичні джерела.
5. Що вивчає антропологія?
6. Як починається та як закінчується перший період всесвітньої історії?
7. Як події називаються подіями нашої ери?
8. Який календар називають “новим стилем”, а який “старим стилем”?

9. 10 тисяч років тому на зміну холодному прийшов м'який клімат. За скільки тисяч років до н. е. це сталося?
10. Скотарство виникнуло приблизно 8 тис. Років до н. е. Скільки часу минуло з тих пір?
11. Мідь з руди почали виплавляти 6600 р. тому. В якому році це сталося?
12. Коли в Африці з'явилися австралопітеки?
13. Назвіть перші знаряддя праці первісної людини.
14. Першим видом нашого роду була "людина уміла", "людина прямоходяча", або "людина розумна"?
15. Як називався перший колектив найдавніших людей?
16. Назвіть заняття за привласнюючого господарства та відтворюючого господарства.
17. Коли з'явилася цілком сучасна "людина розумна"?
18. Дайте визначення поняття "родова община".
19. Назвіть найвищий орган влади у родовій общині.
20. Що називається ремеслом?
21. Коли починається обробка металів?
22. Коли відбулося перетворення деяких поселень на перші у світі крупні міста?
23. Чим сусідська община відрізнялася від родової?

За 15 хвилин до закінчення уроку гра-турнір завершується, підраховується кількість балів, отриманих кандидатами. Команда, яка посіла перше місце, отримує найвищу оцінку за урок.

Тематичне оцінювання:

1. Поставте необхідні дати. Перший період всесвітньої історії починається_____ і закінчується_____.
2. Підкресліть дату, коли людина навчилася писати:

а) більше 40 тисяч років тому;

б) більше 5 тисяч років тому.

3. Поєднай стрілками, що чому відповідає:

Первісність

Привласнююче господарство збирачів

та мисливців

Цивілізації

Відтворююче господарство землеробів

і тваринників

4. Закінчить фразу. Історичне джерело—це _____

5. Порахуй та запиши.

а) Писемність виникла у 3 тис. до н. е., скільки років тому це було?

б) Перші Олімпійські ігри було проведено в Греції у 776 р. до н. е.

Скільки років тому це було?

в) Повстання Спартака почалося у 74 р. до н. е. Скільки років минуло від повстання до дати твого народження?

6. Підкресли, який рік був раніше.

а) 1600 до н. е.;

б) 1599 до н. е.;

в) 1661 до н. е.;

7. Розташуй дати у хронологічній послідовності:

☐ 100 тис. р. до н. е.;

☐ 2 тис. р. до н. е.;

☐ 3 тис. р. до н. е.;

☐ 3 тис. р. тому;

☐ 120 р. до н. е.;

☐ 2118 р. тому.

8. Рим було засновано у 753 році до н. е. В якому столітті і в якому тисячолітті?

9. В якому столітті і в якому тисячолітті ти народився?

10. Австралопітеки (мавполюди) з'явилися:

а) 7 млн. років тому;

б) 5 млн. років тому;

в) 4 млн. років тому;

г) 2 млн. років тому.

11. Австралопітеки (мавполюди) з'явилися в:

а) Азії;

б) Європі;

в) Африці.

12. Першим видом нашого роду була:

а) "людина прямоходяча";

б) "людина розумна";

в) "людина уміла".

13. Першим знаряддям праці було:

а) гостроконечник;

б) ніж;

в) грубе рубило;

г) кістяна голка.

14. Першими заняттями найдавніших людей були:

- а) збиральництво;
- б) рільництво;
- в) полювання;
- г) скотарство.

15. Вчені назвали цілком сучасну людину:

- а) австралопітек;
- б) неандерталець;
- в) кроманьйонець.

16. Сучасна людина з'явилась в:

- а) Африці;
- б) Азії;
- в) Європі.

17. Цілком сучасна "людина розумна" з'явилась:

- а) 300 тис. років тому
- б) 40 тис. років тому;
- в) 20 тис. років тому.

18. У родовій общині існувала сумісна праця та общинна власність на майно, запаси їжі та сировини:

- а) так;
- б) ні.

19. Найвищим органом влади у родовій общині були народні збори:

- а) усіх дорослих людей;
- б) тільки чоловіків;

в) тільки жінок.

20. Вперше ремісництво розповсюдилося в:

а) Єгипті;

б) Південно=Східній Азії;

в) на узбережжі Перської затоки.

21. Господарство хліборобів та скотарів—це:

а) відтворююче господарство;

б) привласнююче господарство.

22. Початком металургії вважається той час, коли ковалі почали добувати мідь з руди за допомогою плавки та розливати у кам'яні форми. Це сталося:

а) 9600 років тому;

б) 7600 років тому;

в) 6600 років тому.

23. Перетворення перших поселень на перші в світі крупні міста відбулося:

а) 7 тисяч років тому;

б) 5 тисяч років тому;

в) 3 тисячі років тому.

24. Міста—це центри:

а) ремісництва;

б) торгівлі;

в) ремісництва й торгівлі.

25. Цивілізація починається з:

а) переходу до відтворюючого господарства рільників та скотарів;

б) виникнення "людини розумної";

в) привласнюючого господарства збирачів та мисливців

26. Позначте номерами у належній послідовності такі факти:

☐ Період до сусідської общини.

☐ Виникнення соціальної нерівності.

☐ Виникнення родової общини.

☐ Поява приватної власності.

☐ Удосконалення знарядь праці.

27. Заповніть таблицю "Як змінювалося життя первісних людей":

Періоди життя людей	Знаряддя праці	Заняття	Колективи людей
З найдавніших часів до 14 тис. років тому			
13 тис. років тому—7 тис. років тому			